

І. М. Хом'як,

доктор педагогічних наук, професор

(Національний університет

“Острозька академія”)

АНАЛІЗ ВИЯВІВ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ПРАВОПИСНОЮ КОМПЕТЕНЦІЄЮ

У силу об'єктивних і суб'єктивних причин в Україні склалася специфічна мовленнєва ситуація. Навіть мовлення міських жителів, порівняно з іншими країнами, далеко не завжди є еталоном спілкування. Частіше – це мовленнєвий конгломерат: поєднання елементів літературної, діалектної (“селянської”), напівдіалектної (розмовної “міської”) та інтерферованої російської мов, що дезорієнтує учня у виборі необхідного словесного матеріалу і засобів передачі його на письмі. За таких обставин в учнів притуплюється чуття мови, згасає орфографічна пильність, а відтак ускладнюється процес оволодіння правописною компетенцією, під якою розуміємо сукупність лінгвістичних знань, орфографічних умінь і навичок, необхідних для успішного розв'язання правописних завдань у процесі писемної мовленнєвої діяльності.

А. Мейс, Ю. Жлуктенко, Р. Грехем та ін. схильні думати, що за двомовності важко досягнути однакового володіння обома мовами; в одних і тих же умовах (за Л. Щербою) мовці приходять до різного білінгвізму: одні – до чистого, інші – до змішаного. На думку французького лінгвіста А. Мартіне, “тільки окремі віртуози можуть користуватися двома або кількома мовами без того, щоб не відбувалося явища, яке ми називаємо взаємопроникненням” [3, с.525].

Термін “інтерференція”, запозичений з фізики на означення явищ в оптиці й акустиці, зараз широко використовується у психології, педагогіці і методиці викладання мов. Він тісно пов'язаний з питанням двомовності, але

не стільки з координативним білінгвізмом, за якого дві мови використовуються в різних ситуаціях і становлять паралельні системи, скільки із субординативним, коли відбувається нашарування однієї мови на іншу. У дослідженнях проблеми взаємодії мов поняття інтерференції залишається спірним і неоднозначно трактованим.

Інтерференцію вчені розглядають і як позитивний перенос, і як порушення мовної норми під впливом іншої мови. На думку Я. Юхаса, перенос відбувається тоді, коли “елементи рідної і чужої мови накладаються один на одного ... і порушень мовної норми не відбувається” [9, с.29]. Угорський учений підкреслює, що обидва явища – перенос та інтерференція – мають однакове походження, позначають один і той же процес. Польський науковець З. Харчук інтерференцією називає “негативний перенос” [8, с.12]. Трактуючи інтерференцію як негативного явища, яке супроводжується проникненням граматичних форм, лексичних та інших елементів рідної мови в іншу і навпаки, знаходимо в роботах білоруського вченого А. Супруна [6, с.82]. С. Семчинський називає інтерференцію процесом взаємодії систем та елементів цих систем у мовах, що контактують; А. Мартіне означив цей процес як взаємопроникнення одиниць однієї мови до іншої, віднісши до інтерференції і процеси запозичення; на думку А. Малишевої, “інтерференція – це невід’ємна складова частина процесу повільного, поступового проникнення того чи іншого іншомовного елемента в систему сприймаючої мови” [2].

Слід зазначити, що в науковій літературі виокремлено такі види інтерференції: 1) за походженням – зовнішня і внутрішня; 2) за характером перенесення навичок рідної мови – пряма і непряма; за характером вияву – неприхована і прихована; 4) за лінгвістичною природою – фонетична, лексична, граматична [7, с.27-30], а також, – дозволимо собі додати, – орфографічна, яка і є предметом нашого дослідження.

Питання взаємопроникнення мовних елементів близьких за структурою мов порушено у працях К. Бабова, О. Біляєва, А. Богуш, Н. Пашківської, І. Мельниченко та ін., зокрема й автора пропонованої статті. Більшість

дослідників, особливо з методики викладання другої (нерідної) мови, розглядають інтерференцію як негативний перенос навичок із рідної (першої) мови на ту, що вивчається, однак зі спостережень за інтерферованими явищами в українській і російській мовах в Україні ми дійшли висновку, що дія структурних елементів другої мови на першу набагато відчутніша, ніж дія рідної мови на другу. Ми **задалися метою** проаналізувати інтерференційні відхилення, які слід урахувати під час набуття компетенції з української орфографії.

У шкільній практиці поняття культури українського мовлення тривалий час тлумачилося довільно. Одні словесники трактували його як чистоту мовлення, інші – як лексичну довершеність висловленого. Оперували цим поняттям переважно лише під час аналізу шляхів становлення і розвитку української літературної мови, не приділяючи йому належної уваги в повсякденній навчальній роботі. Пояснюється це тим, що до шістдесятих років українські мовознавці і лінгводидакти в своїх дослідженнях оминали розробку таких понять як культура мови і культура мовлення. З цього приводу слушно зауважив О. Біляєв: "Різні поради і настанови щодо культури мовлення здебільшого зводилися до голих декларацій про важливість дотримуватися належної мовленнєвої культури, особливо правописної грамотності"[1,с. 37]. Стосувалися вони передусім загальноосвітньої школи, хоча практичне втілення їх не спостерігалось ні в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, ні в державних установах, ні на виробництві.

Серед мовленнєвих норм чільне місце займають орфографічні. Орфографічна компетенція передбачає вміння вживати орфограми у процесі передачі звукового мовлення на письмі відповідно до правилоривідних положень. Однак звукове мовлення не завжди відповідає загальноприйнятим орфоепічним нормам, воно здатне видозмінюватися в тому чи іншому мовленнєвому середовищі під дією інтерференційного впливу інших мовних систем.

Важливим є визнання білоруським ученим А. Супруном того, що інтерференція відбувається з більшою вірогідністю тоді, коли мови споріднені: “Чим більше схожості у значеннях і в процесах творення, тим більше може виникнути помилок у кодуванні” [6, с. 22]. Особливо схильні до змішування подібних у мовах звуків, морфем, лексем учні середніх класів. Їхня “удавана легкість і доступність переходу з однієї мови на другу призводить у ряді випадків до зовсім небажаних результатів – до калічення (спотворення) обох мов, до вживання якоїсь суміші мов, до так званого суржику”[4, с. 13]. Про це свідчать проведені нами письмові творчі роботи в окремих школах із різних регіонів України, де було виявлено типові інтерференційні відхилення.

Правописні огріхи цього типу зумовлені здебільшого невмілим використанням у мовленнєвій практиці частково подібних і протилежних за змістом правил, характерних українській і російській мовам.

Помилки, пов’язані зі змішуванням частково подібних правил в українській і російській мовах:

1. М’який знак після **д, т, з, с, ц, л, н, дз**, якими закінчується склад: *місяц, заєц, танец; ніч, нощний, календарь, бібліотекарь, кровь* замість *місяць, заєць, танець; ніч, нічний, календар, бібліотекар, кров* (порівн. у російській мові: *месяц, заяц, танец; ночь, нощной, календарь, библиотекарь, кровь*).

2. Букви **и,і** після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х**: *покінула, скінув, прокідаюся, перекіпів, грядкі, горішки, урокі, щіпати* (за аналогією до російських слів, в яких після названих приголосних пишеться **и**, що асоціюється в учнів з українською літерою **і**) замість *покинула, скинув, прокидаюся, перекипів, грядки, горішки, уроки, щипаю*.

3. Букви **а,о** на позначення ненаголошених голосних в іменниках, прикметниках: *горячий, хозяїн, хозяйське, богатство* замість *гарячий, хазяїн, хазяйське, багатство* (порівн. у російській мові: *горячий, хозяин, хозяйское, богатство*).

4. Букви **и,і** у словах іншомовного походження: *діскотека, магазин,*

сітуа-ція, корідор, діван, підприємство, директор, дівізія замість *дискотека, магазин, ситуація, коридор, диван, підприємство, директор, дивізія* (порівн. у російській мові: *дискотека, магазин, ситуация, коридор, диван, предприятие, директор, дивизия*).

5. Апостроф: *пам'ятать, помятий, імя, сімя, з мясом, у п'ятницю, червяки, в девять (годин), дев'ятий* замість *пам'ятати, пом'ятий, ім'я, з м'ясом, у п'ятницю, черв'яки, о дев'ятій, дев'ятий* (на відміну від російської мови, в якій звукосполучення [мя], [пя], [вя] передають зливу вимову).

6. Букви **е,о** після **ж, ч, ш, щ**: *вечеріло, черніка, шопіт, учоний* замість *вечерело, чорниці, шепіт, учений* (порівн. у російській мові: *вечерело, черника, шепот, ученый*).

7. Букви **з,с** у префіксах **з-, с-**: *ссунувся (з гілки), ссипали (в канаву)* замість *зсунувся, зсипали* (порівн. у російській мові: *ссунулся, ссыпали*).

8. Буква **з** у кінці префіксів **роз-, без-, через-**: *ростеляю, росповідати, роскидав, бесплатний, безпека, забезпечений, роскричався, россердився, розказувати* замість *розстеляю, розповідати, розповідь, розкидав, бесплатний, безпека, забезпечений, розкричався, розсердився, розказувати* (у російській мові **с** вживається у префіксах перед літерами, що позначають глухі приголосні).

9. Букви **о,е,є** у закінченнях орудного відмінка однини іменників І відміни: *межою, іржою* замість *межею, іржею* (у російській мові **-ой(-ою)** вживається в словах, у яких наголос падає на закінчення).

10. Зміна кінцевих основи **г,к,х** іменників І відміни на **з,ц,с** в давальному і місцевому відмінках однини: *сестричкі, у коляскі, ложкі, пляшкі, на річкі* замість *сестричці, у колясці, ложці, пляшці, на річці* (порівн. у російській мові: *сестренке, в коляске, ложке, бутылке, на речке*).

11. Букви **а, я, у, ю** в родовому відмінку однини іменників II відміни: *базара, асфальта, інститута, вокзала* замість *з базару, асфальту, інституту, вокзалу* (порівн. у російській мові: *базара, асфальта, института, вокзала*).

12. М'який знак після **н** у суфіксах *-еньк-, -есеньк-, -ісінь-, -усіньк-* (*-юсіньк-*): *під вишенкою* замість *під вишенькою* (порівн. у російській мові: *вишенкой*).

13. Букви **ь,й** перед суфіксом *-ович-* у чоловічих іменах по батькові: *Віталієвич, Миколаєвич, Васильєвич* замість *Віталійович, Миколайович, Васильович* (порівн. у російській мові – *Витальєвич, Николаевич, Васильевич*).

14. **Н** і **нн** у прикметниках: *стіляний, буквенна* замість *скляний, буквена* (порівн. у російській мові: *стеклянный, буквенная*).

15. Буквосполучення *-зьк-, -цьк-, -ськ-, -зтв-, -цтв-, -ств-*: *приволжський, торт “Празьський”* замість *приволзький, торт “Празький”* (порівн. у російській мові: *приволжский, торт “Празжский”*).

Помилкове вживання орфограм як наслідок невірного застосування протилежних за змістом правил в українській і російській мовах:

1. Спрощення в групах приголосних: *сердце, радістний, нещастливий, честний, жалістно, по об'їздній* замість *серце, радісний, нещасливий, чесний, жалісно, по об'їзній* (порівн. у російській мові: *сердце, радостный, несчастливый, честный, жалостно, по объездной*).

2. Букви **о,е,і** у корені слів: *двойка, виходний, з ночовкою, комната, настольний, снігова, дорожки, нос, овчарка, горка, норка, залізний, Шепетовка, підвал, закончиться, двоюрідний, троюрідний* замість *двійка, вихідний, з ночівкою, кімната, настільний, снігова, доріжки, ніс, вівчарка, гірка, нірка, залізний, Шепетівка, підвал, закінчиться, двоюрідний, троюрідний* (порівн. у російській мові: *двойка, выходной, с ночевкой, комната, настольный, снежная, дорожки, нос, овчарка, горка, норка, железный, Шепетовка, подвал, закончится, двоюродный, троюродный*).

3. Подвоєні букви у корені слів: *сіллю, осінню, нічю, судья, Ілля, радістю, білью* замість *сіллю, осінню, нічю, судья, Ілля, але радістю, болем* (порівн. у російській мові: *солью, осенью, ночью, судья, Илья, радостью, болью*).

4. Букви **и,е,є** у суфіксах іменників із зменшено-пестливим значенням: *мішочек, ножечек, братік, кубік, Барсік, Тузік, Топік* замість *мішечок, ножичок, братик, кубик, Барсик, Тузик, Топик* (порівн. у російській мові: *мешочек, братик, кубик, Барсик, Тузик, Топик*).

5. Букви **о,е,є** в складних словах: *пішеходи, пішеходом* замість *пішоходи, пі-шоходом* (порівн. у російській мові: *пешеходы, пешеходом*).

6. **-івн-, -ївн-** у суфіксах жіночих імен по батькові: *Миколаєвна, Сергеевна, Вячеславовна* замість *Миколаївна, Сергіївна, В'ячеславівна* (порівн. у російській мові: *Николаевна, Сергеевна, Вячеславовна*).

7. М'який знак у прикметникових суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**: *шахтарский, Криворіжский, козацький, солдацький* замість *шахтарський, Криворізький, козацький, солдатський* (порівн. у російській мові: *шахтерский, Криворожский, казацкий, солдатский*).

8. М'який знак у числівниках: *сімь, шістьдесятий* замість *сім, шістдесятий* (порівн. у російській мові: *семь, шестьдесятый*).

9. Вживання **и** після першої частини складних числівників: *п'ятидесяти* замість *п'ятдесяти* (порівн. у російській мові: *пятидесяти*).

10. Написання **а** в числівниках на **-дцять**: *двадцать, шіснацать, одинадцятий* замість *двадцять, шістнадцять, одинадцятий* (порівн. у російській мові: *двадцать, шестнадцать, одиннадцатый*).

11. М'який знак у дієсловах дійсного способу в 3 особі однини і множини: *зупинится, закінчується, записуються, возьяться* замість *зупиниться, закінчується, записуються, возьяться* (порівн. у російській мові: *остановится, оканчивается, записываются, возьются*).

Окрім того, в письмових роботах виявлено сплутування літер: *ентузіазм, эра, выросла, чужсьй, кольоровый, моеї (бабусі), граємося, починае, Ищенко*.

Помилки, спричинені дією одночасного впливу діалектної і російської мов:
1) внаслідок акання, характерного лівобережно-поліським говорам і вимові ненаголошеного [о] в російській мові: *пагано, прайти, заматати (рану), важата, не хатів, кашлатий, кавзанярі, калишні, визвалений, розжалабила,*

сабачка, декали, під падушкою замість *погано, пройти, замотати, возата, не хотів, кошлатий, ковзанярі, колишині, визволений, розжалобила, собачка, деколи, під подушкою*; 2) у результаті палаталізації шиплячих у південно-східних говорах і їх пом'якшеної вимови у російській мові використання м'якого знака: *віконечько, зірочька, нічь, дощь, борщь, восьмирічьна, січька* замість *віконечко, зірочка, ніч, дощ, борщ, восьмирічна, січка*; 3) внаслідок того, що в деяких поліських і південно-східних говорах після губних перед [а] з [є] не розвинувся [j], а вживаним у російській мові сполукам [мя], [пя], [вя] характерна злита вимова й адекватна передача їх на письмі: *перевязала, п'ятеро, дев'ятий, м'явчать* замість *перев'язала, п'ятеро, дев'ятий, м'явчать*; 4) у результаті оглушеної вимови дзвінкх приголосних у кінці слова і в середині перед глухими в російській мові і багатьох говорах північноукраїнської, південно-східної і південно-західної діалектних груп: *крушка, обіт, зарядка, снішки, лішко, посут, усе підрят, каски, швитко* замість *кружка, обід, зарядка, сніжки, лішко, посуд, усе підряд, казки, швидко*.

Побічно інтерферовані помилки

Орфографічні помилки, що виникли всупереч нормам російської й української мов: 1) *Куз'я, рос'яний* (керуючись неглибокими знаннями про вживання в українській мові апострофа на відміну від злистої вимови подібних звукосполучень у російській мові; в українській мові: *Кузя, рос'яний*); 2) *неділля, лисття, щасття* (“відштовхуючись” від правил про подвоєння в українській мові приголосних, що виникає внаслідок фонетичного подовження; в українській мові: *неділя, листя, щастя*); 3) *Беляков, Белінський, сусідне (село), домашне (завдання)* (не зважаючи на те, що російській літері *е* не завжди відповідає українське *е*; в українській мові: *Беляков, Белінський, сусідне, домашне*); 4) *рїт, перенїс* (“мотивуючи” вживанням в українській мові *ї* в закритому складі; в українській мові: *рот, перенос*); 5) у *зоопарці* (необачно застосувавши відомості про чергування в іменниках І відміни кінцевих приголосних основи *г,к,х* на *з,ц,с* у давальному і місцевому відмінках однини; в українській мові – у *зоопарку*); 6) *шчасливий* (всупереч написанню російською

мовою – *счастливый*; українською мовою – *щасливий*).

Отже, помилки, що виникли внаслідок інтерференційного впливу спорідненої мови, пов'язані передусім зі змішуванням учнями частково подібних правил в українській і російській мовах, а також неправним застосуванням протилежних за змістом теоретичних положень, властивих обом мовам. Окрему групу орфографічних помилок становлять ті, що мають побічно інтерферовані ознаки: всупереч нормам української і російської мов.

Подальшого дослідження потребує питання, що стосується особливостей оволодіння школярами орфографічною компетенцією в умовах взаємодії структурно схожих мов, що використовуються національними меншинами в умовах компактного проживання в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О.М. Культура мовлення вчителя-словесника [Текст] / О.М.Біляєв // Дивослово. – 1995. – № 1. – С.37-44.
2. Малишева А.В. Проблема визначення терміна “мовна інтерференція” [Електронний ресурс] / А.В.Малишева. – Режим доступу: [intkonf.org/malisheva av problema viznachnyu terminu movna snterferentsiya](http://intkonf.org/malisheva_av_problema_viznachnyu_terminu_movna_snterferentsiya).
3. Мартине А. Основы общей лингвистики [Текст] / А.Мартине // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. III. – М, 1963. – С.366-566.
4. Стельмахович М.Г. Развитие усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах. – К. : Рад. школа, 1976. – 192 с.
5. Супрун А.Е. Лингвистические основы изучения грамматики русского языка в белорусской школе [Текст] / А.Е.Супрун. – Минск : Народная асвета, 1974. – 144 с.
6. Супрун А.Е. Лингвистические проблемы содержания обучения русскому языку в белорусской школе [Текст] : автореф. дис. ... докт. педаг. наук / Супрун Адам Евгеньевич. – М., 1981. – 30 с.
7. Ямщикова О.А. Психологические особенности и типы фонетической интерференции при обучении второму языку / О.А.Ямщикова. – Иркутск :

Амати, 2001. – 346 с.

8. Harczuk Z. Interferencja języka polskiego w procesie nauczania języka rosyjskiego. – Warszawa : Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1972. – 83 s.

9. Juhasz J. Probleme der interferens. – Budapest : Akademiai Kiado, 1970. – 174 s.